

DINASZTIKUS? NEMZETI? LOKÁLIS?
A zentai csata (és Savoyai Jenő) emlékezete

Írásom olyan kérdést tárgyal, amellyel korábban – egyes részleteiben, bizonyos összefüggésekben, de mindenképp csak érintőlegesen – Benda Kálmán, legutóbb pedig Mohay Tamás is foglalkozott. Benda Savoyai Jenő és a magyarok közötti viszonyokról szólt, Mohay pedig – a máriapócsi kegyképpel kapcsolatban – a zentai csata magyar történelemhez való kötődésére tért ki.¹ Mind Savoyai Jenő, mind pedig a zentai csata esetében többféle kötődés, koronként pedig azok hiánya fedezhető fel, akár az évfordulókkal, akár emlékművek állításával vagy akár historiográfiai tárgyalásukkal kapcsolatosan, nem tévesztve szem előtt egy helyi monda különféle variánsainak felbukkanását sem, amellyel a közlésen túl komolyabban (tudtommal) senki sem foglalkozott.²

Azt gondolnánk, hogy több mint három évszázad múltán a zentai csatáról, illetve annak főszereplőjéről (egyben a Habsburgok talán legismertebb, legmarkánsabb hadvezéréről) nem sok újat lehet mondani. Ám ha meggondoljuk, hogy (tudunkkal) a zentai csatáról csupán két kis monográfia jelent meg magyar nyelven: az egyik a 19. század elején, zentai megbízásból (az Ugróczi-féle), a másik pedig a 19. század vége felé (a Dudás féle), s a magyar nyelvű Savoyai-életrajzok is ebben a században kerültek kiadásra, akkor azt mondhatjuk, hogy legalábbis ez az érdektelenség megérdemelné a figyelmet; továbbá az is, hogy a 19-20. század fordulóján mintha a lokális kötődések számai is elpattantak volna. Ezt a jelenséget kíséreljük meg minél sokoldalúbban feltárni, megvilágítani az eddigi feldolgozások, továbbá korabeli források (levéltári dokumentumok, helyi sajtó) segítségével.

Jugoszlávia széthullásával a háborús években nemcsak a szerbek, horvátok stb. kényszerültek ön- és identitásvizsgálatra, hanem az itt élő magyarság is; megszűnt az az ideológia, amely felkínált egy, a többség számára elfogadható modellt, s ezen belül – legalábbis egy

¹ BENDA 1987.; illetve MOHAY 2008.

² BODOR 1972. Jómagam erre a jelenségre – a zentai emlékezetkultúra kapcsán – egy korábbi tanulmányban futólag már reflektáltam PEJIN 2008.; ezúttal viszont megkíséreltem a problémát több oldalról is megvilágítani.

minimális szinten – minden itt élő nemzetiség jól érezhette magát. Az ország széthullásával, a rendszerváltással azonban eltűnt nemcsak a társadalmi-gazdasági rendszer, hanem vele az együttélés modellje is, az újabbra azonban még mindig várni kell.

A magyarság (is) többféle és többszintű válaszokat adott az előállt helyzetben megfogalmazódó kérdésekre. Egyrészt felerősödtek a nemzeti kötődések, különösen a nagy nemzeti évfordulók (millecentenárium, 1848/49-es forradalom és szabadságharc) megünneplése nyomán, másrészt akár tömbben, akár szórványban a lokális (és regionális: vajdasági, bácskai, bánági) kötődések is fontosak maradtak, hiszen itt a másik etnikumhoz tartozókkal könnyebb megtalálni a közös nyelvet, mint a területileg fokozatosan fogyó országban; igaz, nem mindenütt egyformán. Ha az ünneplések a különféle kötődések próbájának tekinthetők, mindenképpen kudarcként kell elkönyvelni 2001-et, a kiváltságos Tiszai koronakerület megalakításának 250. évfordulóját, amely magyar részről szinte teljesen elsikkadt, de szerb részről is igen haloványan emlékeztek meg a jubileumról. Ez annál inkább érdekes, hiszen 1751-ben elsődlegesen a szerbek kiváltságokat, mint a kerület (akkor) többségben levő lakosai, 1774-ben ez terjed ki a „többiekre”, miután az újratelepülés folytán a legtöbb kerületi községben túlsúlyba került a magyarság. E sajátos történelmi mikrorégió – különféle, máig feltáratlan okok miatt – mégsem tudott eszmeileg is mélyebb nyomot hagyni az itt élő mindenkori lakosságban, innen a komolyabb megemlékezés elmaradása.³

Ha a zentai csata trecentenáriumának megünneplését vizsgáljuk, látjuk, milyen sajátosan alakult az ünnepség, majd annak utóélete: a kulturális intézményektől támogatott, felülről jövő (*magyar* önkormányzati-politikai) rendezőelv megkísérli visszaemelni a közösségi emlékezetbe a csatát (emlékpark rendezése), városnappá tenni és népünnepélyt rendszeresíteni (megerősítés), „újraszentelni” (egyhá-

³ A probléma a zentai csatához hasonló, hiszen koronként itt is többféle kötődést fedezhetünk fel: nemcsak területialist, hanem dinasztikust vagy akár nemzetit. Fontos szempont azonban, hogy a történetírás mindmáig adós maradt a kerület monografikus feldolgozásával, valószínűleg a kerület jelentőségének alábecsülése miatt: szerb részről csupán résztanulmányok születtek, magyar részről viszont a hivatalos történetírás a múlt század nyolcvanas éveinek végéig szinte teljesen „elsikkasztotta”. Ezen a helyzeten nem sokat javított Gyetvai Péter háromkötetes telepítéstörténete sem. GYETVAI 1992. Bár azt is tudjuk, hogy az emlékezetet a történetírók egyedül nem képesek befolyásolni, más erőkre, feltételekre is szükség van.

zi-vallási rítus kialakítása: *Te Deum* és emlékharang-kongatás az emlékparkban, emlékező istentisztelet a pravoszláv templomban), képviselőtestületi díszülés... Az új városnapot a helybeli szerbek zöme kezdetben nem fogadta osztatlan lelkesedéssel, hiszen a korábbi – október 8. – a város 1944-ben történt „felszabadulásának” állított emléket, de a politikai „megideologizálás” (ti. a csatában magyarok és szerbek egyaránt részt vettek ugyanazon az oldalon) úgy tűnik, mára már felőrölte ezt az ellenállást, s ma már a csata évfordulójának városnapként való ünneplése általánosan elfogadott, közösségi esemény. Elmondható tehát, hogy a zentaiak – ha nem is tudatosan – a csata emlékezetének őrzőjeként látják magukat, úgy, ahogyan végig, a 19. századon keresztül, ám sohasem tartották magukat kizárólagos letéteményesnek, hiszen (joggal) úgy gondolták, hogy a csata jelentőségénél fogva nemzeti-országos „ügy”. Mégis a város az emlékezésben leggyakrabban magára maradt.

Más a helyzet Savoyai Jenő emlékezetével; 2013-ban ugyanis a város mintha teljesen megfélemedezett volna a herceg születésének 350. évfordulójáról. történt ez annak ellenére, hogy Zentán működik egy történelmi levéltár, egy városi múzeum, egy helytörténeti társaság, sőt egy Savoyai Jenő-asztaltársaság is. A ráckevei ünnepségeket leszámítva Magyarországon sem volt komolyabb hatása ennek az évfordulónak.⁴ A szerepleosztások tehát az emlékezet terén korántsem mondhatók véglegesnek.

A zentai csata – vele Savoyai személyének – különlegessége ugyanis elsősorban az, hogy igazából nem illik sem a nemzeti, sem pedig a lokális narratívába. A nemzetibe azért nem, mert a Habsburg-sereg *nem magyar sereg* volt (legfeljebb 1500–2000 magyar vett részt a csatában), a lokálisba pedig elsősorban a folytonosság megszakadása miatt nem, hiszen a hódoltság miatt a törzsökös magyar lakosság eltűnt, a 18. század közepétől idetelepülteknek pedig nem volt szerves kötődésük sem a középkori Zentához, sem az itt lejátszódó csatához.

⁴ Legalábbis az interneten történő tájékozódás után (másmilyenre nem volt mód) erre a következtetésre jutottam. E sorok írója – szégyenszemre – szintén megfélemedezett volna a jubileumról, ha a tekijai plébánia viszont nem szervezett volna ebből az alkalomból emlékülést, amelyre előadóként meghívta. Szerb részről viszont – igaz, egy éves késéssel – az újvidéki székhelyű Szerb Matica (Matica srpska) kiadott egy Savoyai-életrajzt. BEŠLIN 2014.

Csata után – dinasztikus és vallási kötődések

Mivel tehát a zentai győzelem Habsburg fegyvertény volt, a bécsi udvar ezt természetesen így is kommunikálta, illetve a töröktől elfoglalt területeket sajátjaként kezelte, s csak a különféle alkupozíciók folytán kényszerült ezeket fokozatosan visszaengedni a magyar vármegyerendszerbe (ez a folyamat eltartott a 18. század végéig, egyes vidékeken azonban csak a kiegyezéssel fejeződött be). Másrészt viszont a felszabadító háború zömmel Magyarország területén játszódott le, terhet leginkább az itt élő lakosság viselte, szenvedte, ami a nemesség sorai-ban korábban is jelenlevő Habsburg-ellenességet csak még inkább nö-velte, s a köznép hangulata is mindinkább ellenségessé vált (Hegyaljai felkelés), ezért nem csoda, hogy pl. Thököli Imrét is a török táborban találjuk a zentai csata idején.

A győztes hadvezér, Savoyai Jenő megítélése a kortársak, illetve az utókor szemében a csatával „egy csomagban” szemlélhető, s a magyar történetírás is általában a bécsi udvar politikájának képviselőjeként tekintett rá.⁵ Nem is lehetett másként, hiszen a herceg, aki eredetileg Franciaországban szeretett volna katonai karriert csinálni, ebben ott akadályoztatván lépett I. Lipót szolgálatába, s e lehetőségnek köszönhetően haladt felfelé a katonai ranglétrán éppen a felszabadító háború idején – lojalitása tehát mindig is megkérdőjelezhetetlen volt. Amikor „magyarelles” kijelentéseket tett (pl. a Rákóczi-szabad-ságharccal kapcsolatban), azt államérdekből tette, nem érzelmi meg-nyilvánulásból. Ugyancsak államérdekből – immár tanácsadóként – a teljes központosítást támogatta, a rendi önkormányzat megszüntetése mellett volt, a pozsareváci béke (1718) után ő javasolta, hogy a bánági részeket ne engedjék vissza a vármegyerendszerbe, s a telepítés-politikában is szerb, illetve német telepítési törekvéseket támogatta.⁶ Nyilvánvaló, hogy az ilyen megnyilatkozásai nem nyerték el a magyar nemesség szimpátiáját, ezért a csatát követő évtizedekben – amikor a hódoltság felszámolása a magyarság körében inkább negatív, mint pozitív megítélésű volt („csöbör-vödör”) – dinasztikus kötődésen kívül másmilyenről nem is igen lehetett beszélni.⁷ Azaz volt még egy, ami idővel teljesen háttérbe szorult, mégpedig a vallási kötődés.

⁵ BENDA 1987.

⁶ BENDA 1987.

⁷ A győzelem hírére Bécsben felállított diadaloszlop felirata: „Vienna ad Zentam Servata” mintegy összefoglalta a felszabadító háború lefolyását, amelynek végén a

A mélyen hívő katolikus Habsburgok ereklyegyűjtő mániájától I. Lipót és felesége sem volt mentes; annak hallatára, hogy a távoli, jellegtelen Máriapócs kicsiny görög-katolikus templomának Mária-ikonja 1696 végén több ízben is könnyezett, a császár a képet Bécsbe hozatta; éppen idejében, hogy csodatevő ereje egy évvel később, szeptember 11-én a törökkel megütköző katonákat győzelemre segítse (az ikon reprodukcióját egy imával egyetemben korábban szétosztották a katonák között).⁸ A török elleni harcban a Mária-kultusznak különleges szerep jutott: 1571-ben a lepantói csata alatt V. Piusz pápa a rózsafüzért imádkozta, s a hagyomány szerint 1716-ban, a pétervárad csatában (Jenő herceg másik nagy győzelme) szintén a rózsafüzér imádkozása segítette győzelemre a keresztény hadat.

Savoyai Jenő remekül illeszkedett ebbe a képbe, lévén maga is hívő katolikus, bár szélsőségek nélkül, aki esetenként nem átalott bírálni a Habsburgok egyházpolitikáját vagy a jezsuiták túlkapásait, ugyanakkor a jezsuiták vezette Mária kongregáció tagjaként vett részt a Buda visszavételéért vívott harcokban.⁹ A pétervárad csatában nemcsak a rózsafüzér imádkozásának van fontos szerepe, hanem Havas Boldogasszony csodájának: a herceg csata előtt győzelemért fohászkodik, mégpedig a római Santa Maria Maggiore-bazilika Mária-képének másolata előtt (ezt a jezsuiták hozták magukkal, akik az itteni derviskolostor mecsetjét alakították át kápolnává), s ekkor csoda történik: megismétlődik az 1300 évvel korábbi csoda: augusztus 5-én – Havas Boldogasszony napján – sűrű hóesés támad, amely megzavarja a túlerőben levő törököket.¹⁰

A zentai csatával kapcsolatban – igaz, csupán halvány nyomokban – szerb részről is említés történik csodáról; pontosabban: a csatában részt vevő szerbek a győzelmet múltbeli sérelmeik megtorlásaként értelmezték, isteni büntetést láttak benne, amiért a törökök

zentai csatának köszönhetően vélhetően soha többé nem kell majd Bécs ostromától tartani. Mindebben Magyarország szerepe teljesen a háttérbe szorult.

⁸ BELME 1997. és MOHAY 2008.

⁹ Nem szabad elfelejteni: egy olyan dinasztia „oldalhajlásának” sarja volt, amelynek évszázadokig birtokában volt a híres torinói lepel.

¹⁰ MILUTINOVIC 1956. Az itt fakadó forrásnak gyógyító hatást tulajdonítottak, a képnek csodatevő erőt, ezért Tekijánál kegytemplom épült, s már a 18. század folyamán fontos zarándokhelyé vált. Nem véletlen tehát, hogy 2013-ban az ottani plébános fontosnak tartotta a Savoyai-évfordulóról való megemlékezést.

annak idején elégették a szerbek nagy szentjének – a Nemanjić-dinasztia papnak álló sarjának, Szávának földi maradványait.¹¹

Századfordulós fordulat – a lokális kötődés

A 18. század végére befejeződött egy, a század 50-60-as éveiben lejátszódott folyamat, vagyis a vidék újratelepítése, az új lakosság begyökerezése, lejátszódott egy elsődleges társadalmi-vagyoni rétegződés, az immár belső migrációk folytán pedig (kereskedők, iparosok megtelepedésével) kialakult, stabilizálódott Zenta kiváltságos mezővárosi társadalma.¹² A 18-19. század fordulóján már volt egy kis létszámú, de igen öntudatosnak tűnő értelmiség, élén Mihálkovits Antal városi jegyzővel; kiegészülve a módosabb földbirtokosokkal ők alkották a helybeli elitet, amely a korabeli állapotokhoz képest meglepően nagy húzóerővel bírt.¹³

Mihálkovitstól eredt az a kezdeményezés is, hogy ünnepeljék meg a csata évfordulóját, első ízben 1816-ban.¹⁴ Semmi nem utal arra, hogy ennek a kezdeményezésnek köze lett volna a péterváradai csata centenáriumával, de természetesen ezt a lehetőséget sem zárhatjuk ki. Ugyancsak a jegyző javaslatára már korábban felkérték Ugróczy Ferenc szegedi piarista papot, tanárt, hogy írja meg a csata történetét, s a Barzellini József csatakép-metszetével illusztrált könyv meg is jelent 1816-ban. A szerző könyvének zárszavában egyrészt Zentát, másrészt Zenta lakosait is a csata emlékének ápolására szólítja fel:

„Magyarok! buzdúljatok mint annyiszor hálaadatosságra az Egek Urához, valahányszor Zenta nevét haljátok, a'hol vitéz bajnokok által őseiteket, és az által beneteket is az utolsó veszélytül meg szabadított. – Ti pediglen Zentaiak! kik ezen névvel méltán dicselkedhettek, emeljetek oszlopot sziveitekben ezen nagy, 's nevezete történetnek, és öntsétek azt által még a' késő maradékokba is. – Üljetek meg esztendőnként Sz. Mihály Havának 11-

¹¹ STANOJEVIĆ 1974. 86.

¹² DOBOS 2000. 287-313.

¹³ Pl. szükségét érezték, hogy a 19. század első évtizedében rendezzék a főteret, emellett a vármegyében itt alakult másodikként kaszinó 1832-ben. DOBOS 2000. 313-314.

¹⁴ Forrásunk (Történelmi Levéltár, Zenta = TLZ, F:381 Joca Vujić gyűjtemény: Dudás Andor krónikája) nem tud korábbi ünneplésről, de arról sem szól, miért éppen ebben az évben kezdték ünnepelni az évfordulót.

két azon 1697-kének emlékezetére – mutogassátok meg mindennek, a’ki tsak hozzátok jövend, azon ditső győzelem helyét, hogy az is illendő buzgó hálaadatosságra gerjesztessék a’ Mindenhatóhoz. – Várostok neve e’ történet emlékezete által fenn marad örökre, még tsak egy írást olvasni tudó fog lenni a’ világon: mert nintsen az a’ pallérozottab ób nyelv Európában, melyen e’ dologról bővebben, vagy rövidebben emlékező számos könyvek nem találtatnának.”¹⁵

Kellő források híján nem tudjuk évről-évre leellenőrizni, rendszeresen megülték-e a zentaiak az évfordulót, de az 1860-as évek végéig mindenképpen. Ekkor azonban – az orosz-török háború (1877-78) miatt, a törökök iránt kinyilvánított szimpátiából egy ideig szüneteltették az ünnepeket, majd a nyolcvanas években megújították az akkori polgármester, Gombos Gábor kezdeményezésére.¹⁶ Ugyancsak ekkor került fel a megújított főtéri (akkor még egyetlen) szálloda homlokzatára az „Eugen herceg szálloda” felirat is.¹⁷

Népmonda és történetírás

A nyilvános ünnepek nyilván megmozgatták az egyszerű emberek fantáziáját, annál is inkább, mert a lakosság jelentős része a szállásokon, illetve a kültelteken élt, életvitelében, hagyományaiban, mentalitásában inkább falusi, mintsem mezővárosi, vagy teljesen vagy félig analfabéta, ezért az Ugróczy-könyvnek rájuk közvetlen hatása nemigen lehetett. Nem tudni, mikor jelentek meg a zentai csata mondájának variánsai, de a századfordulóra bizonyosan már megvoltak, s jelentősen hozzájárultak a csata lokális kötődésének erősödéséhez. Figyelemreméltó a mondában a jégeső csodás elemként való felbukkanása, mert

¹⁵ UGRÓCZI 1816. 60-61. A szerző egyébként tizenöt címet tüntet fel a könyv végén található irodalomjegyzékben, amelyeket munkájához forrásként felhasznált.

¹⁶ TLZ, F:381 Joca Vujić gyűjtemény: Dudás Andor krónikája. Nem mellékes, hogy Jókai Mórnak 1877-ben írt verse (*Zenta – Mohács*) is a szimpátia – s a törökkel való történelmi megbékélés – jegyében íródott. Természetesen ennek kapcsán felemlítették azt is, hogy a törökök voltak azok, akik mindkét levert szabadságharc külföldre menekült emigrációjának egy részét befogadta. Forrásunk igaz, nem szól róla, de az ünneplés feltehetően a szabadságharc ideje alatt, illetve a neoabszolutizmus első éveiben is szünetelt.

¹⁷ Bár már fél évszázada művelődési ház működik itt, a köznyelv mindmáig (még a fiatalok is átvették ezt) csak „Euzsén”-nak hívja.

talán a péterváradai augusztusi hóesés csodája jutott el Zentáig „szelidebb”, módosult formában. Témánk szempontjából nem mellékes az egyik variáns, amely Jenő herceget magyarnak teszi meg.¹⁸

A lokális társadalom olvasottabb része (szellemi elitje) pedig a század második felében Ugróczy munkája mellett már máshonnan is tájékozódhatott (Savoyai-életrajzok, történeti monográfiák), 1875-től megjelennek az első hírlapok is Zentán, a nyolcvanas években pedig színre lépett a város szülőtte, a fiatal Dudás Gyula, aki sokat tett a csata lokális kötődésének további erősítéséért, s különben is mintha csak tervszerűen, tudatosan próbálta volna formálni a helybeliek történelmi tudatának fejlődését, akár a zentai csata rövid történetének megírásával, akár az 1506-os adománylevelével újrafelfedezésével...

Érdekes módon a magyar történetírás magával a csatával – legalábbis monografikus szinten – nem foglalkozott, ezzel mintha közvetve arra célozva, hogy a zentai csatát nem tartja nemzeti-történelmi eseménynek; hiszen a 19. század folyamán csupán két ilyen munka jelent meg magyar nyelven: az egyiket Ugróczy írta zentai megrendelésre, a másikat pedig a zentai Dudás Gyula.

Savoyai Jenő személye, szerepe, jelentősége már nagyobb figyelmet kapott, bár itt sem találunk túl sok szerzőt, s a kezdeti alaphangot természetesen nem magyar, hanem osztrák történészek adták meg; közülük is kiemelkedően Alfred Ritter von Arneth, háromkötetes Savoyai-életrajzával.¹⁹ A szabadságharc miatt bizalmatlansággal nyilatkozott a magyarokról, s ez az ellenérzés – mintegy prekonceptióként – Savoyai Jenővel kapcsolatban is felmerült, ti. szerinte a herceg megvetette a magyarokat, és az ország teljes behódoltatására törekedett; sőt gyűlölte őket, mert ez a nép nem ismeri a fegyelmet és a hűséget, nincs benne kötelességérzet és mindig kész a lázadásra. Mindamellett ezt az állítását komolyabb adatokkal nem

¹⁸ BODOR 1972. Valamilyen péterváradai kapcsolat mindenképpen lehetett, hiszen Bodor elit ez olyan mondaváltozatot is, amely szerint a csata után visszavonuló törökök Tekijánál álltak meg, ahol a szultán egy fában Mária képét látta meg, amit összetöretett. Másnapra hóesés, bár augusztus volt és többen megfagytak. Itt már csak az időrendtévesztés miatt is (hiszen a csata szeptemberben játszódott le) leginkább arra kell gyanakodnunk, hogy a tekijai búcsújáró helyet nyilván szép számban keresték fel zentaiak is, akik a péterváradai csatához kötődő hagyományok bizonyos elemeit beépítették a zentai történetbe.

¹⁹ *Prinz Eugen von Savoyen 1-3*. Wien, 1864.

támasztotta alá.²⁰ A magyar történetírásra ebben az időben – úgy tűnik – nem volt komolyabb hatással: vagy pragmatikus hadvezérként írtak róla, vagy (bár ez inkább kivétel volt) éppenséggel a magyarok barátjának tartották.²¹ Mindkét véglet tulajdonképpen túlzó, s inkább a kortárs állapotok, politikai mozgások mentén jelentkezik, esetleg azok szolgálatában, mintsem tények által kellőképpen alátámasztott állítások lennének.²²

Királylátogatás, emlékműállítás és a szoborfiaskó

Mindamellettt egészen a század kilencvenes éveinek derekáig úgy tűnik – a csata évfordulójának újbóli rendszeres megünneplésével – nem támadtak ellenvetések sem a csatával, sem Jenő herceg megítélésével kapcsolatban; a korabeli sajtóban legalábbis ennek semmilyen nyomát nem találjuk. Ekkor azonban három jelentős esemény állította nagy kihívás elé a zentaiakat: Ferenc József Zentára való látogatása, a milleniumi ünnepek, végezetül pedig a zentai csata 200. évfordulója. Mindez egyszerre meghaladta a város anyagi és szellemi (intellektuális) erejét, csakis ennek tudható be, hogy, igyekezték mindhárom elvárásnak megfelelni, egyik feladatot sem sikerült kielégítően megoldani; leginkább még a király fogadása zajlott le viszonylag a tervek szerint, zökkenőmentesen, a látogatóhoz (és az eseményhez) méltóan.

Ferenc József 1895. szeptember 21-én tartózkodott a városban, hogy megtekintse a zentai csata egykori helyszínén lebonyolított hadgyakorlatot. Részben a királylátogatás ürügyé, részben a megfelelni akarás miatt a helybeli elit példátlan, költséges városszépítésbe kezdett, jóval meghaladva az ilyenkor szokásos, egyszerű rendezés kereteit: kiaszfalozták a belváros járdáit, a főtér és a főbb utcák villanyvilágítást

²⁰ BENDA 1987.

²¹ BENDA 1987. Lásd még BALOGH 1891.

²² Kellő kutatások híján csupán lábjegyzetben foglalkozhatunk annak kérdésével, vajon milyen hatások érthették a közvéleményt, Savoyai Jenő (s vele némiképp a zentai csata) mely megítélése vált uralkodóvá. A szabadságharc leverését követő közhangulatnak (vele a Habsburg-ellenességnek) pl. volt-e valamilyen köze ehhez. Ha igen, a kiegyezés módosított-e a megítélésen? S magyar millenniumot körbelegő nemzeti romantika, vele az ugyanilyen szemléletű történetiszemlélet? Tények híján sajnos arra kényszerülünk, hogy főszövegünkben elsősorban bizonyos tüneteket észleljünk, s még ezek sem mindig egyértelműek.

kaptak, az Eugen-szigeten pedig sebtében emlékművet állítottak Savoyai Jenőnek.²³

A királylátogatáshoz kötött emlékműállítás mindenképpen a dinasztikus kötődés egyik példája, hiszen a zentaiak nyilván úgy gondolták, hogy Ferenc Józsefnek leginkább úgy kedveskedhetnek, ha a mindenkori legnépszerűbb Habsburg-hadvezérnek állítanak emléket, s feltehetően ezért is neki címezték a talapzat emléktábláját, nem a személytelen csatának („1697. szeptember 11. Eugen Herczegnek, a zentai hősnak Zenta város közönsége.”). Már a király távozta után a helyi lapokban kritikus megjegyzések jelentek meg a költségekkel kapcsolatban, de hogy mennyire súlyos a helyzet, az éppen a következőkét évben derült ki, a tényleges (monumentális) Savoyai-szobor, illetve a város monográfiája ürügyén.

A zentaiak ugyanis a már felállított emlékművet valóban csak alkalminak tekintették, hiszen alig egy évvel később Boromisza János konkrét javaslatot terjesztett a képviselő-testület elé, amely szerint a 200. évforduló méltó megünneplése mellett egy Eugen-szobrot is állítsanak. A javaslatban kihangsúlyozta, hogy erre a célra nem költene a város, hanem szoborbizottságot alakítának, amelynek feladata lenne a kellő pénzösszeg előteremtése. Így is lett, s mivel a város valóban elzárkózott a pénzbeli támogatástól, a szoborbizottság magára maradván, nem tudta teljesíteni a küldetést, s így végül Róna József alkotását nem tudták kifizetni; Savoyai lovasszobrát végül a császár vásárolta meg s helyeztette Budára – Zenta helyett. Ha hinni lehet Róna állításának, tettét ezekkel a szavakkal indokolta: „Én megveszem az emlékművet... de magamnak. És a zentaiak nézhetik a dolgukat. A fukarok!...”²⁴ Jó kérdés, ki volt fukar: a zentaiak, akik a királylátogatás alkalmából kiköltsékeztek, s feltehetően ezért nem vállalhatták fel a szobor költségeinek terhét, avagy inkább az uralkodó, akinek (ha valóban igazak a neki tulajdonított szavak) gonoszkodó, kicsinyes gesztusa visszatetszőbb.²⁵

²³ A királylátogatás részleteiről ír a *Zentai Közlöny* 1895. szept. 21-én megjelenő ünnepi száma, de a *Vasárnapi Újság* 1895. szept. 29./ 637. is közöl róla rövid leírást, mégpedig néhány zentai motívum fényképével együtt.

²⁴ BALASSY 1995. 46.

²⁵ Persze a városi pénztáron kívül voltak egyéb helybeli források is, hiszen ekkor már a városban jelentős számú földbirtokos, vagyonos kereskedő és vállalkozó volt, adakozásból is összegyűlhetett volna, ha nem is a teljes összeg, de legalább a rávaló jelentősebb része. Nem tudunk szabadulni a gondolattól, hogy a közösség politikai

A kiürült városi pénztár másik bizonyítéka lehet a millenniumi ünnepek kudarcélménye. Ez a történet is 1896-ban kezdődött, akárcsak a szoboré. Az ezredévet ünnepelve monumentális, történelmi témájú festmények, szobrok, emlékművek mellett több helyütt történelmi monográfiák kiadásával kívántak emléket állítani. Ebből az alkalomból adták ki pl. 1896-ban Zomborban a Dudás Gyula szerkesztette kétkötetes vármegye-monográfiát (mellesleg erre az alkalomra készült Eisenhut Ferenc csataképe is, de nem zentai, hanem zombori megrendelésre). Ugyancsak ekkor Dudás Gyula jelentette Boromisza polgármesternek, hogy elkészült Zenta monográfiája első kötetének kéziratával. Boromisza megígérte, hogy kiadják, mégpedig az Eugenszobor felállításával egyidejűleg. Optimista ígéret volt mind a szobor, mind a monográfia vonatkozásában, s végül mindkettő megghiúsult. (Néhány évvel később, amikor Dudás Lajos, Gyula bátyja lett a polgármester, még ő sem tudta elérni, hogy a város költségén kiadják a könyvet.)²⁶

S e kudarcokat követően mintha elment volna a zentaiak kedve mind a csatától, mind Savoyai Jenőtől. Talán az egyre csinosodó, nagyobbodó Népkert, a zentaiak felkapott kirándulóhelye volt az egyik ok, amiért a sétálni vágyók a korábban gyakran felkeresett Eugenszigetet egyre inkább elhanyagolták, az ünnepek is veszítettek pompájukból, az 1895-ben állított emlékmű is egyre siralmasabb állapotba került, mint ahogyan egy 1903-ban megjelent hírlapcikk is tudósít, s egyben minősíti is a szerinte a csatához és a herceghez méltatlan emlékművet:

„A budapesti és talán az összes vidéki lapok átvették egyik krajczáros zentai újságnak nagyképűsködő hírét, hogy a zentai Eugen szobrot megcsonkították. Nos, hát megnyugtathatjuk Európa és vidékének felháborított érdeklődő közönségét, hogy képtelenség ott szobrot megcsonkítani, ahol nincs szobor. Ország-világnak eláruljuk, hogy Zentán nincs szobra Eugen hercegnek, mert a Róna szobrász alkotott Eugen szobor véletlenül a budai várpalotát díszíti – ő felsége, a király költségén. Ami Zentán van, az minden inkább, csak nem szobor. Egy ismeretlen művész nagyság, nyári időben talán kőműves mester, potom pár forintért készített valami sírkőfélét... Végeredményben örvende-

megosztottsága miatt (függetlenségi-szabadelvű törésvonal helyi lecsapódása) egyfajta ellendrukk következménye a szoborállítás kudarca. Ezt az állítást sajnos pillanatnyilag nem tudjuk kellőképpen adatolni, hogy bizonyosságot nyerhessünk róla.

²⁶ PEJIN 2006. 40-42.

tesebb csapás nem érhetné Zenta városát, mint az, ha valaki mindentől ellopná e dicső emléket.”²⁷

A dinasztikus kötődés sajátos emlékműve épült meg 1896-ban, mégpedig a pólai (Pula) Tengerészeti Arzenál hajóépítő műhelyébe: a *Zenta* cirkáló. Szokás volt nagy csaták helyszíneiről elnevezni a K.u.K.-hadihajókat, s talán nem volt véletlen, hogy ezt a hajót éppen a csata bicentenáriumának évében, 1897. augusztus 18-án bocsátották vízre. Hősies harcot vívva a túlerővel, 1914. augusztus 16-án számos találattól érve süllyedt el a legénység nagy részével a montenegrói partoknál.²⁸ Pusztulása egyben szimbolikus: az első világháborúban megszűnik az ünnepelés, vele a csata és Savoyai Jenő lokális emlékezete is egyre inkább elhalványul. A Monarchia felszámolásával egyértelműen megszűnik a dinasztikus kötődés, s ha nyomokban létezett nemzeti kötődés, az is, hiszen több mint száz éve nem jelent meg magyar nyelven sem a csatáról szóló monográfia, sem a herceg életrajza (még a viszonylag nagyszámú, német nyelvű könyvekből sem fordítottak le egyet sem).

Új hatalmak, új ünnepek

Trianon után a szerbek más ünnepeket tartanak fontosnak, illetve nyilván a letűnt („átkos”) korszak ünnepeit szándékosan is igyekeztek megszüntetni, még ha egy olyan csatáról is van szó, mint a zentai, amelyben délszlávok (szerbek, horvátok) is részt vettek. Ez a részvétel azonban a néhai Habsburg kötődésre emlékeztetett volna, márpedig az első világháborús ellenség egy Habsburg uralkodó által vezetett ország hadserege volt. Nincs dokumentált nyoma egy ilyen eszmefuttatásnak, de nem zárható ki, hogy ez is hozzájárult az „emlékezetkieséshez”, s talán ezt támasztja alá egy szerb nyelvű zentai hírlapban megjelenő írás, amelynek „szerecsenmosdató” történelemhamisítása igencsak megmosolyognivaló: „Immár 234 éve annak, hogy az osztrák csapatok a szerb milíciát és gyalogságot segítve Savoyai Jenő herceg vezetésével megsemmisítő vereséget mértek a vérszomjas török hadra...”²⁹

Teljes (el)hallgatás tehát nem volt; sőt, 1935-ben megjelent egy tanulmánykötet, amelyben helytörténeti – zömmel szerb vonatkozású –

²⁷ Idézi BALASSY 1995. 32.

²⁸ MOLNÁR 2007.

²⁹ *Sloga* 1931. szept. 13. (Fordította P. A.)

írásokat közöltek, de a zentai csatáról s annak szerb résztvevőiről is írtak.³⁰

Mindazonáltal nyilvános ünneplések elmaradtak, az 1895-ös emlékművet is tovább hanyagolták tehát, a talapzatról leesett a feliratos tábla és eltört.³¹

A Délvidék visszacsatolása után – egyéb más képtelen ötletek mellett – felvetődött az is, hogy a budavári szobrot Zentára hozzák:

„Már Mátyás halálának 450. évében felmerült az a terv, hogy a zentai szobrot ...eredeti felállítási helyén Zenta városában állítsuk fel... Így Zenta városa a török felett aratott nagy zentai csatának 250. évfordulóját, 1947. szeptember 11-én már e szép szobor tövében ünnepelhetné... A zentai szobor hazatérését szorgalmazó mozgalomnak máris sok lelkes híve van a fővárosban, és így remélhető, hogy ennek a szép tervnek a keresztülvitelét semmi sem akadályozhatja meg...”³²

Ha volt hivatalos kezdeményezés ezzel kapcsolatban, egyértelmű elutasításban részesülhetett vagy az álmódosók sem bíztak egy ilyen vállalkozásban; másképp nem értelmezhető az a tábla, amit az 1895-ös emlékműre helyeztek el, a kiesett és eltört helyére, rövid, de igen figyelemre méltó szöveggel: „Zentai csata emlékére 1697–1942. szeptember 11.” Az új tábla tehát – a régitől eltérően – már a csatának, nem pedig a hercegnek állít emléket.

1945 után az újabb hatalomnak megint csak más ünnepek voltak fontosak, amelyek között a zentai csata nem kapott helyet. Fontos változást hozott azonban a múzeum és a levéltár megalakítása, illetve az 1961-ben megalapított Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Körének szerepe mind a helyismereti kutatások és ezek eredményeinek publikálása terén, mind pedig a zentai csata és Savoyai Jenő emlékezetének megújításában. Igazi műhelymunka kezdődött, s a város

³⁰ KNEŽEVIĆ 1935.

³¹ Csodával határos módon a tábla – kalandos úton-módon – az 1946-ban megalakult múzeumban kötött ki, s ma megtekinthető az állandó kiállításon.

³² A *Zentai Újság* 1941. május 7-i számából idéz BALASSY 1995. 49. Az ötlet a háború után is makacsul „túlélt”, felvetődött a város első írásos említésének 750. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségek során is. Újabbán a néhány éve Zentán megalakult Savoyai Jenő Asztaltársaság egyik fő céljaként fogalmazta meg a szobor elhozatalát, vagy ha ez nem sikerülne, egy életnagyságú másolat elkészíttetését.

szellemi elitjének színe-java részt vett benne. Nyilvános ünneplést azonban továbbra sem rendeztek.³³

A rendszerváltás után a VMDK-s többségű önkormányzat kezdeményezésére helyezték át az 1942-ben „újrátáblázott” emlékműmaradványt az eredeti helyéről a mostanira, a város déli részén levő új lakótelep mellett parkosított részre, hogy ezentúl „szem előtt legyen”, s e körül alakítottak ki emlékhelyet 1997-ben, hozzárendelve fából készült kiegészítő installációkat és haranglábat. Az évfordulóhoz képest szerénynek mondható emlékhelyet – úgymond – a pénztelenség szülte, de talán még inkább a száz évvel azelőtti kudarc rémképe kísértett, hogy nem mertek nagyszabású emlékművet álmodni.

Kinek kellene-illene hát emlékezni?

A zentai csata évfordulójának városnapként való, újbóli rendszeres megünneplése egyértelműen megerősítette a lokális kötődést, bár elmondható, hogy ez az emlékezetkultúra egyes részleteiben még igen felületes; a zentai csata nevét viselő hagyományossá vált nemzetközi sakkturna például a sakkozókön kívül nem mozgat meg szélesebb zentai közönséget; a Zentai Csata Emlékkilátó pedig csupán még egy emlékhelyet kínál fel, kissé ellehetetlenítve a „gyorstalpaló” idelátogató turistacsoportokat, akik többnyire gyanútlanul, maximum három órát szánnak mindösszesen Zentára, ez pedig a csata emlékhelyeire is csak szűken elég. Egyre inkább érik azonban az elszántság, hogy ezt az értékes történelmi hagyatékot turisztikai szempontból erőteljesebben kiaknázzák, ezért talán egy közelebbi jövőben felépül majd egy olyan emlékkomplexum, amely mindenkit kielégítő módon egyesíti az emlékezés helyét a történelmi hagyatékkal, a dokumentációs központtal és az idegenforgalmi attrakcióval.

A vallási kötődést a zentai csata emléktemplom felépítése volt hivatott – a szeptember 11-i szertartásokon túl – tovább erősíteni,

³³ Ebben – megint csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk – talán szerepet játszhatott a hercegről elnevezett 7. Prinz Eugen önkéntes SS-hegyihadosztály, a Waffen-SS egyik, elsősorban bánáti, romániai és horvátországi németekből álló hadosztály. Az egység, amely 1942 tavaszán alakult meg, és 1945. május 12-én tette le a fegyvert, elsősorban a jugoszláviai lakossággal szembeni háborús bűnei miatt vált hírhedté (pl. Knin környékén). Igen erőltetett magyarázatnak tűnik, s ha igaz, akkor is túlbuzgó helyi pártpolitikusok számlájára írható, de abban az időben – hasonló megfontolásból – furcsább dolgokat is műveltek.

egyelőre kevés sikerrel, annál is inkább, mert még mindig nem készült el teljesen, s a köztudatban sem erős a kapcsolódás a templom és a történelmi esemény között. Az emlékpark installációi a haranglábbal (s az emlékharang szeptember 11-i szertartásos megkondításával) több mint három évszázados (talán már meghaladott) üzenetet közvetít továbbra is: a kereszt győzelmét a félhold felett, feledve Jókai sorait: „El van feledve Zenta – és Mohács;/ Nem ünnepel több török gyászt a Pannon,/ Csak dicsőségük szól eztán a lanton!

IRODALOM

BALASSY Ildikó

- 1995 A zentai Eugen-szobor regénye. In: Barta László – Balassy Ildikó: *A zentai csata*. Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre, Zenta. 25-52.

BALOGH Károly György

- 1891 *Történet-politikai tanulmányok Eugen Savoya hercege életrajzához*. S. n., Zenta.

BARTA László

- 1995 Az 1697. évi zentai csata a Spanyol Államtanács irataiban. In: Barta László – Balassy Ildikó: *A zentai csata*. Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre, Zenta. 3-23.

BELME László

- 1997 *Az Istenszülő pócsi kegyképének csodatevő könnyezése 1696. november 4. - december 8.* A 300 éves máriapócsi kegykép története a levéltári források tükrében. Történelmi és teológiai áttekintés. Hajdúdorogi Görög Katolikus Püspöki Levéltár, Budapest.

BENDA Kálmán

- 1987 Savoyai Jenő herceg és a magyarok. *História* 9. évf. 5–6. sz. 59-61.

BEŠLIN, Branko

- 2014 *Evgenije Savojski i njegovo doba*. Matica srpska, Novi Sad.

BODOR Géza

- 1972 *A zentai csata a szájhagyományban. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei IV. évf. 11–12. sz. 225–230.*

DOBOS János et al.

- 2000 *Zenta monográfiája I.* Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre, Zenta.

[DUDÁS Andor]

- S. a. *A zentai csata, amint azt Eugen herceg tudósításában megírta.* S. n., Zenta.

DUDÁS Gyula

- 1885 *A zentai csata.* Monografiai részlet Zenta város történetéből. Schvarcz Sándor, Zenta.

- 1886 *A zentai ütközet és Szeged visszavétele 1686-ban.* Schvarcz Sándor, Zenta.

FÁBRI Jenő

- 1967 *Szenta a török uralom alatt.* Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre, Zenta.

FERRARI, Guido

- 2011 *Savoyai Eugén herceg magyarországi háborúban végrehajtott haditetteiről szóló három könyv.* Attraktor Kiadó, Máriabesnyő.

GYETVAI Péter

- 1992 *A Tiszai korona-kerület telepítéstörténete I–III.* Kalocsai Múzeumbarátok Köre, Kalocsa.

HORVÁTH Jenő

- S. a. *Szavójai Jenő herceg.* A dunai monarchia kialakulása. Cserépfalvi, Budapest.

KISFALUSI János

- 1997 Háromszáz éve könnyezett először a máriapócsi kegykép.
Honismeret XXV. évf. 1. sz. 13-16.

KNEŽEVIĆ, Milivoje V. (szerk.)

- 1935 *Senta*. Zbornik priloga za istoriju grada. S. n., Senta.

LÁZÁR Gyula

- 1883 *Eugen, Savoyai herceg*. Élet- és jellemrajz. Budapest, S.n.

MILUTINOVIĆ, Vera

- 1956 Kult vezan za crkvu na Tekijama. *Rad vojvođanskih muzeja* 5. 41-46.

MOHAY Tamás

- 2008 Zenta és Máriapócs: adalékok a képkultusz és a történeti emlékezet kapcsolatához. In: Papp Richárd – Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink*. Történelmi tudat – kulturális emlékezet. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta. 535–568.

MOLNÁR TIBOR

- 2007 „Elrendeltem a harc folytatását...” Adalék a Zenta cirkáló1914-es pusztulásának történetéhez. *Helyismereti Almanach* 2. 31-50.

NAGY Lajos

- S. a. Szenta. In: Strelitzky Dénes (szerk.): *Városok... falvak...* Néprajzi és történelmi vázlatok II. S. n., Szabadka. 122-128.

PEJIN Attila

- 1997 *A zentai csata olvasókönyve*. Dokumentumválogatás A fogyó félhold árnyékában című művelődéstörténeti vetélkedőhöz. Thurzó Lajos Közművelődési Központ – Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre, Zenta.
- 2001 *A zentai csata emlékezete*. Az állandó kiállítás katalógusa. Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta.

2006 *A Dudás család krónikája*. Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta.

2008 Lokális és/vagy nemzeti? Történelmi tudathasadásaink és emlékezetkieséseink. In: Papp Richárd – Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink*. Történelmi tudat – kulturális emlékezet. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta. 107-139.

POPOVIĆ, Dušan J.

1957 *Srbi u Vojvodini I*. Od najstarijih vremena do Karlovačkog mira 1699. Matica srpska, Novi Sad.

STANOJEVIĆ, Gligor

1974 Prilog proučavanju bitke kod Sente 11. septembra 1697. godine. *Zbornik za istoriju Matice srpske* 9. 80-87.

SZITA László – SEEWANN, Gerhard

1997 *A legnagyobb győzelem*. Dokumentumok az 1997. évi török elleni hadjárat és a zentai csata történetéhez. Magyar Történelmi Társulat Déldunántúli Csoportja – Szigetvári Várbaráti Kör – Gálos Nyomdász Kiadó, Pécs – Szigetvár.

UGRÓCZI Ferenc

1816 *Zentai ütközet*. Grün Orbán, Szeged.

PEJIN, ATTILA

DYNASTIC? NATIONAL? LOCAL? Memory of the Battle of Zenta and Eugene of Savoy

My paper discusses the issue of various ties related to battle of Senta and Eugene of Savoy, based on former researches of Kálmán Benda (1987), Tamás Mohay (2008) and Géza Bodor (1972), adding my own researches. These ties have changed during the history. In the beginning, they were only dinastic (glorious victory of Habsburg monarch) and religiosus (cult of the Mary's icon from Máriapócs), later increasingly local (variants of local legend about the battle), but never national. Perhaps the lack of national ties was the reason for the failure to collect the money for the statue of Eugen of Savoy, therefore it has been placed in Buda. From 1918 until 1990-ties the battle anniversary suspended, but after the 300. anniversary, 11th of september celebrate regularly again as the municipal holiday. So today, local ties are very strong, for example, we have memorial place, memorial church, permanent exhibition in our municipal museum, memorial look-out in the tower of our town hall, association „Eugen of Savoy”, every year we organize memorial chess tournament „Battle of Senta”...

Habsburg Ottó a zentai csata emlékműve előtt